

lieten maar een heel kleine marge vrij. Uit die marge moesten de andere uitgaven worden bestreden, bijvoorbeeld rente voor geleende gelden¹ en uitgaven voor kleding; die laatste werden in '35 voor Batavia en omgeving, simpele werkkleding inbegrepen, geraamd op ca. f 4 per jaar voor elke volwassene.

Wij schreven over 'uitgaven voor dagelijks levensonderhoud'. Leidden die uitgaven tot het aanschaffen van voldoende voedsel? Neen. Er werd in '41 een onderzoek naar ingesteld door de door het gouvernement in het leven geroepen z.g. Koeliebudget-commissie en daarbij bleek dat het gemiddeld dagelijks voedsel van landbouwers en hun gezinsleden een calorische waarde had van 1 391 en dat die waarde voor plantagekoelies en hun gezinsleden, voorzover niet op de plantages gehuisvest, 1 282 was en voor fabriekskoelies en hun gezinsleden, voorzover niet bij de fabrieken gehuisvest, 1 399. Alleen de koelies die op de plantages of bij de fabrieken gehuisvest waren, een minderheid, en de voorlieden en technici kregen voldoende voedsel; daarvan was de gemiddelde dagelijkse calorische waarde iets meer dan 2 000. De meeste landbouwers en koelies waren met hun gezinsleden dus ondervoed. Daarbij tekenen wij nog aan dat wij tot dusver schreven over arbeid op Europese plantages en in fabrieken bij die plantages – door de eigenaren van inheemse en Chinese werkplaatsen werden in de regel nog lagere daglonen betaald en in de Vorstenlanden op Java waren de landbouwers en ongeschoolde arbeiders er slechter aan toe dan in de gebieden waar de Nederlandse bestuursinvloed ook op laag niveau duidelijk merkbaar was.

Gelijk vermeld: in de Buitengewesten was het gemiddeld jaarinkomen van de landbouwers hoger dan op Java en dat kwam vooral doordat talrijke inheemsen daar handelsgewassen aanplantten naast hun eigen voedingsgewassen. Op grote delen van Sumatra vloeiden de baten daarvan aan de landbouwers zelf toe maar in Atjeh, dat veel peper voortbracht, kwamen die baten bij de vermogenden terecht die de meeste pepertuinen in bezit hadden. Trouwens, in dat landsdeel was men in '40 de gevolgen van de langdurige oorlog die er had gewoed, nog niet te boven. In april '40 besprak een inheemse jurist op een vergadering in Medan de econo-

¹ In 1929 moest in de residentie Krawang (West-Java) bij het Gouvernementskredietwezen per jaar 14% rente worden betaald; van de ruim 100 *desa*-banken vroegen er 58 bijna 24% rente, alle overige vroegen meer, 8 zelfs 48%. De rentetarieven van de *desa*-pandhuizen waren iets hoger en (naar wij aannemen) die van de Chinese en andere particuliere geldschietters zelfs veel hoger. Cijfers met betrekking tot andere residenties zijn ons niet bekend.